

Værdierne i det pædagogiske arbejde i Reggio Emilia set i lyset af neurovidenskaben

Side 3

En småbørnspædagogisk tænker og hans samarbejdspartnere

Side 6

REFLEKSIONER NR. 25

Indholdet i dette nummer af ReFleksioner er følgende:

Værdierne i det pædagogiske arbejde i Reggio Emilia set i lyset af neurovidenskaben

Noget om pædagoger som forskere i deres pædagogiske praksis.

Af Kåre Runge

En småbørnspædagogisk tænker og hans samarbejdspartnere

Noget om en historie, der hele tiden møder nye perspektiver og betingelser for det pædagogiske arbejde.

Af Karin Eskesen

Artikler fra bladet må kun kopieres af de institutioner, der har indgået aftaler med Copy-Dan og kun inden for de i aftalen nævnte rammer.

Af Kåre Runge

Værdierne i det pædagogiske arbejde i Reggio Emilia set i lyset af neurovidenskaben

Det Danske Reggio Emilia Netværk gennemførte i oktober 2023 den årlige studietur til Reggio Emilia, hvor deltagerne blev introduceret til den omfattende praksis som gennemleves i arbejdet med børnene. I forbindelse med alle de afholdte foredrag, oplæg og besøg pointeres det at deres menneskesyn er altafgørende for deres tanker om udviklingen af pædagogikken.

Loris Malaguzzi havde et billede af, at man skulle skabe en aktiv pædagogik som støttede sig til alle fag (børns hundrede sprog), og en pædagogik som var funderet i konkrete observationer af børnenes liv, læring og opnåede erfaringer. I arbejdet med børnene må man ikke lade sig nøje med en simpel og forenklet praksis, da arbejdet altid er i bevægelse og derfor i gang med at skabe nye

erfaringer og viden. Derfor er det vigtigt at man ikke kan sætte børnenes læringsprocesser på en formel, hvor man gennemfører faste pædagogiske forløb og har låste forestillinger om, hvad børn kan lære.

Det at se det enkelte barn med dets særegne rettigheder, hvor det mødes med en egen ret til deltagelse, en ret til personlig udvikling og ret til at føle sig inkluderet i gruppen er grundlæggende i arbejdet i vuggestuerne og børnehaverne. Der er således hele tiden en social, politisk og filosofisk diskussion om menneskesynet, samfundssynet og værdierne man tillægger børnene som samfundsborgere.

I Reggio har man altid brugt dialogen og inspirationen fra indflydelsesrige pædagogiske tænkere som Dewey, Montessori, Piaget, Bateson, Maturana og Brunner m.fl. til at udfordre til yderligere diskussioner og viden om arbejdet med børn. Disse tidligere tænkeres konkrete observationer om børns udvikling og læring, er nu understøttet af den nyeste hjerneforskning.

Derfor har man i de seneste år har man haft fokus på børnenes udvikling i de første leveår, og har derfor igangsat projekter, som skal understøtte børnene i deres udvikling, men samtidig skal projekterne kunne give pædagogerne i Reggio Emilia øget fokus og viden om netop disse områder. Som pædagog er det vigtigt at have viden

om, hvordan et barns hjerne fungerer og udvikler sig, da man således kan lave en understøttende pædagogik for barnets læreprocesser.

Hjerneforskningen understreger at i løbet af de to første år af et barns liv udvikles 80% procent af de synapser vi har til rådighed gennem livet, men samtidigt mister man 50% neuronerne i hjernen. Hvis man ikke stimulerer synapserne vil man kunne miste dem for altid, og hvis man ikke møder et rigt og varieret sprog og fysiske stimuli mister man mulighederne for disse koblinger.

Synapsen er det lille mellemrum mellem to nerve-ender, og fungerer som værende overgangsstedet mellem nerveceller, altså hvor et neuron kommunikerer med det næste neuron.

Når man i Reggio i mange år har talt om en pædagogik, hvor hånd og hoved følges ad, byggede dette på konkrete observationer på børnene, men med de nye videnskabelige fremskridt bliver deres erfaringer underbygget.

I Reggio Emilia taler man rummet som den tredje pædagog, som værende en understøttende faktor i det daglige pædagogiske arbejde. Barnet befinder sig i rummet med andre børn, og børnehaven og pædagogerne må således sikre at denne biologiske og medfødte evne til socialisering kan finde sted. Man ser det som værende stedet hvor læringsprocesser foregår sammen med andre, og

hvor læring er en interaktiv proces, hvor alle har uendelige muligheder. Børnehaven skal være et læringsrum, hvor der foregår mange forskellige aktiviteter og projekter på daglig basis, og de er synlige for hvert barn i gruppen.

Projekterne/aktiviteterne er fordelt på forskellige zoner i grupperummet, på piazzaen og i atelierer, hvor børnene i mindre grupper arbejder med forskellige emner.

På denne måde kan de enkelte børn følge med i hvilke erkendelser, erfaringer og løsninger, som de forskellige grupper finder, og rummet er således med til at understøtte en effektiv og meget omfattende læring for barnet. I Reggio taler de om, at læringen for det enkelte barn foregår hele tiden, også selvom barnet ikke deltager i et specifikt arbejde. Da pædagogerne udviklede arbejdet og teorierne om rummet som den tredje pædagog, var dette ud fra de konkrete erfaringer og de gavnlige effekter, de kunne observere hos de enkelte børn. Men i de senere år er disse blevet underbygget i de videnskabelige studier om spejlneuroner. Tidligere er synet på børns imitation og efterligninger ikke set som værende en original form for erfaring, men nu anses dette

også for at være en del af en skabelsesproces og opdagelsesproces. Barnet efterligner ikke bare de andre børn, men skaber også noget selv i samme moment.

Spejlneuronerne er en særlig type af neuroner i hjernen som aktiveres, når barnet observerer andre udføre en aktivitet eller udtrykker følelser, som vi selv kan genkende.

Når pædagogerne i Reggio taler om et barns hundrede sprog repræsenterer det potentialet, som alle besidder i kognitive processer og i de mange former for kreativitet og videnskonstruktion.

Derfor har de Reggio besluttet at have fokus på barnets udvikling i den helt tidligere barndom, og således investere i forskning og uddannelse i, hvordan de kan styrke det pædagogiske arbejde i børneinstitutionerne. Med overskriften "De første 999 dage af et barns liv" ønsker pædagogerne i Reggio at se deres pædagogiske praksis i sammenhæng med forskningen indenfor psykologien og neurovidenskaben, da pædagogerne på den måde kan udvikle og understøtte hvert barns potentiale og udvikling.

“ Synapsen er det lille mellemrum mellem to nerve-ender, og fungerer som værende overgangsstedet mellem nerveceller, altså hvor et neuron kommunikerer med det næste neuron ”

Af Karin Eskesen

En småbørnspædagogisk tænker og hans samarbejdspartnere

“Jeg har aldrig troet, og jeg tror heller ikke nu, at en historie kun tilhører én person. Historier er altid flertal, og deres oprindelse er uendelig.”*

1991 Loris Malaguzzi og skolerne i Reggio Emilia s.10 N

Loris Malaguzzis tænkning og teoriudvikling

At sikre børns rettigheder og anerkende at børn hele tiden opbygger erfaringer og har 100 sprog, men fratages de 99, er en del af det demokratiske syn på læring, som er centrale dele af den pædagogiske tænkning, Loris Malaguzzi sammen med byens borgere, kolleger og politikere udviklede i Reggio Emilia. At anerkende metaforen om at *Børn har hundrede sprog*, handler om, at børns mange udtryksformer får plads, når de skal konstruere viden og det er i følge Loris Malaguzzi en vigtig forudsætning for demokrati, rettigheder og for, at man kan skabe mening og indhold i tilværelsen for børn og voksne.

Dette handler både om Loris Malaguzzis syn på det pædagogiske arbejdes værdi, og det er samtidig et portræt af omgivelser, som var og er i stand til at diskutere og møde forandringer i ofte modstridende opfattelser og som kæmpede for at udvikle sig til et samfund, man mente skulle være mere intelligent, kultiveret og retfærdigt for alle.

Loris Malaguzzi har efterladt sig et udgangspunkt, der fortsat må forsvares og næres i respekt for, at børns kultur er tæt forbundet med samfundet, samfundsændringer og den civilisation, de er en del af. Det er en tænkning, der ikke svigter de grundlæggende værdier og den etik, der var og er en del af Reggio Emilias pædagogiske og politiske tænkning.

I forbindelse med samtaler under et besøg i Danmark i 1986, sagde Loris Malaguzzi (1986) følgende om sin baggrund og sine forudsætninger og synspunkter:

Om mine personlige erfaringer kan jeg sige, at den største glæde for mig har været at arbejde sammen med de samme mennesker, kolleger, administratorer og politikere i den samme by i en meget lang periode. Det er et arbejde, der har varet i 23 år, og det er vokset, især med antallet af pædagoger, der deltager. Vi har en slags nationalt privilegium, vi der er involverede i dette her, set i forhold til resten af Italien.

At lære sammen og af hinanden er gældende både for samarbejdet, og at afprøve synspunkter er et demokratisk udgangspunkt, som er vigtigt i Loris Malaguzzis tænkning og teoriudvikling.

Man må organisere sig, så der er tid og rum til at lytte til synspunkterne i en verden, hvor informationsmængder og forandringer stiller store krav om, at kunne tilegne sig viden for at forholde sig spørgende til en verden, vi endnu ikke kender.

Ofte påpegede Loris Malaguzzi (e.g. Wallin et al., 1986): *”At man, når man forsøger at belære andre opretholder man blot deres passivitet. Processer er en central del af det pædagogiske arbejde”.*

Loris Malaguzzi ønskede at understrege børns rettigheder, så de efterhånden kunne blive i stand til at beherske virkeligheden og tingene omkring sig.

Det drejer sig dog ikke kun om problemer, der har med erkendelsen af virkeligheden at gøre, det drejer sig også om hele socialiseringsprocessen og om forbindelsen med naturen, den økologiske side af sagen, kunsten og kulturen.

Han vægtede både logikkens og fantasiens betydning for et barns muligheder for at konstruere og sammen med andre at være medkonstruktør af sin egen udvikling (Malaguzzi, 2004).

Børnene skal have den glæde:

- at de mærker, at de virkelig betyder noget.
- at man tror på, at de hele tiden er i stand til at producere nye teorier.
- at de er i stand til at frembringe nyt erfaringsmateriale, som er en konstant kilde til overraskelse. Målet er:
  - et barn som er i stand til at vælge, at tænke og at tage en beslutning.
  - et barn som har lært at værdsætte sig selv.
  - et barn som føler det ansvar, som det har i forhold til sine forbindelser med kammeraterne.
  - et barn som selv er i stand til at finde frem til de veje og de muligheder, som den personlige tankeudvikling betyder for barnet. Det vi skal forsøge, er at hjælpe barnet til at være producent og i stedet for konsument. Alt dette skal finde sted indenfor rammerne af en institution, der hele tiden er på opdagelse om sig selv, hvor man hele tiden må undersøge, hvilken identitet pædagogerne på institutionen skal have – på samme måde som barnet leder efter sin identitet... hvor forholdet mellem den voksne og barnet hele tiden undergår modifikationer.

Loris Malaguzzis liv og samtid: En kontinuerlig brydningstid

Loris Malaguzzi blev født i Correggio 23 februar, 1920, næsten på samme tid som fascismen opstod i Italien, og han døde i Reggio Emilia 30 januar 1994.

Faderen var stationsforstander og moderen hjemmearbejdende. Familiens økonomiske midler var begrænsede, og på et tidspunkt måtte familien flytte fra et småborgerligt boligområde til et af de fattigste kvarterer i Reggio Emilia.

Under 2. Verdenskrig blev familiens bolig i Reggio bombet, og sammen med broderen fandt Loris et totalt ødelagt hjem, så familien måtte atter finde et nyt sted at bo.

Loris Malaguzzi uddannede sig som lærer på universitet i Urbino og fulgte dermed faderens ønske om, at både han og broderen fik en læreruddannelse. I 1939 underviste Loris Malaguzzi i Reggiolo og fra 1940 til 1944 i Sologno, en landsby i Appenninerne. Samme år giftede Loris Malaguzzi sig med Nilde Bonacini og sammen fik de sønnen Antonio.

Loris Malaguzzi tog en psykologuddannelse i Rom efter krigen. Denne uddannelse var forbudt under fascismen.

Loris Malaguzzi var ildsjælen og den store inspirator for de kommunale børnehaver i Reggio Emilia. Han anlagde et meget bredt perspektiv på pædagogikken. I lighed med mange andre betydningsfulde reformpædagoger som f.eks. John Dewey, Celestin Freinet og Paulo Freire, Maria Montessori og Lev Vygotsky, så han pædagogikken som en del af et demokratiprojekt og som en livsholdning, et værdigrundlag.

Et grundlæggende træk i Reggio Emilias filosofi er, at man ser børneinstitutionerne som et offentligt rum. Man har ladet og lader sig inspirere af tanker og ideer fra mange forskellige sider. Denne åbenhed og stræben mod at være i dialog med omverdenen gennemsyrrer hele organisationen. Med fokus på værdigrundlaget, er udformningen af det ydre og indre miljø, forældresamarbejdet, pædagogikken, politikken samt dokumentationsarbejdet i den enkelte institution hele tiden i spil. At opsøge ny viden, forskning og teorier var og er vigtige elementer i den fortsatte udvikling af det pædagogiske arbejde. At se, hvad der sker i virkeligheden – i praksis – er dog vigtigst.

Børneinstitutioner i Italien i en historisk kontekst

Den katolske kirke i Italien havde monopol på opdragelse af de små børn, og først i 1960'erne blev der lovgivet, så det blev muligt for andre organisationer at drive institutioner. I slutningen af 1800-tallet oprettedes nogle institutioner, der især tog sig af landbefolkningens børn. Disse børn var ofte overladt til sig, når mødre var på arbejde. Da der blev lovgivet om statsdrevne børnehaver - Scuola Infanzia - i 1968 besluttede en række kommuner, der allerede havde et netværk, blandt andre Bologna, Milano, Cesena, Firenze Torino og Reggio Emilia, at det var vigtigt, at de drev deres egne institutioner, da den statslige læreplan, skulle gennemføres af de samme mennesker som tidligere havde del i ensretningen af samfundet under fascismen.

I 1945 kom Loris Malaguzzi i kontakt med og blev konsulent for en organisation der kaldte sig "Folkets børnehaver". Den første blev "Børnehaven 25. April", som blev bygget af borgere i Cella, en forstad til Reggio Emilia, i løbet af seks måneder ved hjælp af frivillig arbejdskraft, salg af gammelt militærudstyr og sten fra udbombede huse osv. Bønderne i nærheden leverede mad til institutionen. Initiativtagerne så dette initiativ, som en del af opbygningen af et nyt demokratisk samfund efter de mange år med fascisme. Og i løbet af de næste to år blev der oprettet endnu seks institutioner.

Efter åbningen af børnehaven i Villa Cella indledte Loris Malaguzzi samarbejdet med den italienske kvindebevægelse Unione Donne Italiane (UDI), der arbejdede for kvinders rettigheder. Kvindegrupper var efter anden verdens krig i Italien meget engagerede i oprettelsen af daginstitutioner, og en gruppe kvinder besatte f.eks. et tomt hus i Reggio Emilia, og huset blev, som følge af besættelsen til den kommunale børnehaven Villetta. Men først efter en rejse til Rom - med kommunens anbefaling - og forhandlinger med den ansvarlige minister i Rom fik man lov til at oprette institutionen.

Allerede i 1963 overtog kommunen driften af disse borger initierede børnehaver i Reggio Emilia, og i 1971 oprettede man den første kommunale vuggestue, som blev opkaldt efter Genoeffa Cervi, der

var moder til syv sønner, som alle var partisaner, og som sammen med faderen blev skudt af fascisterne. Der blev oprettet et daginstitutionsråd, bestående af pædagoger, forældre og beboere fra lokalområdet. Disse arbejder også sammen på tværs af kommunens institutioner.

I dag findes der 33 kommunale vuggestuer og børnehaver i Reggio Emilia foruden de kooperative børnehaver, som man har et tæt samarbejde med i en ny selvstændig kommunal organisationsform, som kaldes "Istituzione".

Derudover findes der i byen børnehaver, som drives efter den statslige læreplan, eller knyttet til den katolske kirke eller private og kooperative organisationer. Mange af disse institutioner indgår i dag ofte samarbejde med *istituzione*.

Loris Malaguzzi blev i 1946 underviser og senere direktør for Scuola Convitti Rinascita, der blev oprettet for at give tidligere partisaner mellem 16 og 24 år chancen for at få en uddannelse. Igennem dette arbejde fik han mange internationale kontakter, og han deltog i møder i FICE, en international sammenslutning, der beskæftigede sig med uddannelse.

I 1951 blev Loris Malaguzzi en af grundlæggerne af Reggio Emilias Psyko-pædagogiske center - et specialpædagogisk center. På sommerlejre, som han organiserede sammen med Sergio Massini fra Correggio i 1950erne med stærke bånd til det specialpædagogiske center, afprøvede han sine ideer om, hvem børn er, hvordan de lærer, og hvad institutioner og skolers opgave er.

Loris Malaguzzi interesserede sig derudover både for sport, teater, var teaterkritiker og skrev som journalist for aviserne Progresso d'Italia og L'Unita. Loris Malaguzzi orienterede sig bredt og var af den overbevisning, at man ved at overskride grænser og åbne sig over for oversete landskaber, kunne det pædagogiske arbejde blive i stand til at forny sig.

Da kommunen Reggio Emilia 1963 overtog ansvaret for de selvstændige børneinstitutioner, blev Loris Malaguzzi direktør for dem. Han blev samtidig

konsulent for institutionerne i nabobyen Modena. Reggio Emilia blev centrum for en rig debat om pædagogik med deltagelse af blandt andre direktør for institutionerne i Bologna fra 1966 Bruno Ciari og forfatteren Gianni Rodari, der dedikerede bogen *Fantasisen Grammatik* til byen. Sammen med blandt andre initiativtageren til CEIS Centro Educativo Italo-Svizzero - Magrit Zöbili repræsenterede Loris Italien i UNESCO og 1970'erne afholdt man flere internationale møder.

Sammen med F. Cremaschi blev Malaguzzi i 1976 direktør for tidsskriftet ZEROSEI, som senere blev til tidsskriftet BAMBINI. I 1980 oprettede han et nationalt netværk for daginstitutioner: Gruppo Nazionale Nidi é Infanzia, og han var præsident for dette netværk indtil 1994.

Gennem 1980'erne udviklede Loris Malaguzzi organisationen i Reggio Emilia og det pædagogiske indhold i samarbejde med de pædagogiske konsulenter, pædagogerne, atelieristaer, kokke, medhjælpere, forældre, lokale borgere og politikere. Samarbejdet resulterede i en udstilling, der fortalte om erfaringerne.

Titlen blev *Hvis øjet hoppede over muren*, og den fik i en revideret udgave titlen: *Børns Hundrede sprog* en udstilling, der var en syntese af idéer, tænkning og eksperimenter og projekter, der foregik i institutionerne i Reggio Emilia. Udstillingen blev i 1986 vist i Odense, Århus og København.

Besøg af grupper fra andre nationer i Reggio Emilia intensiveredes tidligt, og i 1990 var Loris Malaguzzi initiativtager til en international konference i Reggio Emilia med titlen: *Hvem er jeg? Fortæl mig først det*.

Konferencen handlede om viden og dialog med henblik på at sikre børn og voksne potentialer og rettigheder. Blandt oplægsholderne var blandt andre Luciano Corradine, David Hawkins, Paolo

Freire, Andrea Canevaro og Mario Lodi. Loris Malaguzzi har modtaget følgende priser: Legoprisen 1992 Kohlprisen 1993 H. C. Andersen Prisen 1994 Den italienske stats guldmedalje 2001

Tænkning og nøglebegreber

At lytte er at observere, dokumentere og fortolke, og de er redskaber, der er centrale for den daglige pædagogiske praksis i de kommunale institutioner i Reggio Emilia. Det er desuden en forskning i hverdagens pædagogiske praksis, som kan give både pædagoger og børn overblik og indsigt. Derudover kan det give anledning til overvejelser over forholdet mellem teori og praksis.

De epistemologiske perspektiver er en vigtig forudsætning. At vide hvad vi refererer til og være opmærksomme på det barnesyn, vi har, er rodfæstet i os. Derfor må vi hele tiden holde det konkrete barn og gruppen af børn op mod vores barne- og læringssyn og den eksisterende praksis.

Loris Maslaguzzi understregede derudover ofte følgende:

"Når man arbejder med børn, skal man være i en form for tvivlende forventning og kunne overraske sig selv med det, man ikke forventer. Dine indgreb skal altid være skarpsindige, sarte, tavse, ikke særlig indlysende, det er nok for børnene at mærke dit nærvær, at føle, at du er sammen med dem. Dette vil gøre dem selvsikre og bevidste om, hvad der sker, og hvad de lærer. Du skal være en permanent søgende. Du kan hjælpe børn med at opbygge forventninger, tanker – også selvom de er rodede for dig – men som har betydning for dem. Du skal lade dem være de rigtige hovedpersoner". *
Malaguzzi (Cagliari et al, 1993).

Lytningens pædagogik, som antydes i ovenstående citat handler om, hvordan man bedst kan hjælpe børn med at finde, vej og konstruere mening med og indhold i det de gør i det de siger og i deres liv.

Vigtige elementer i dette omfatter blandt andet at pædagoger er opmærksomme på at lytte på flest mulige måder og man peger blandt andet på:

- Lytning som følsomhed
- Lytning som det at vente på og forvente
- Lytning som tid
- Lytning som lytning til det indre
- Lytning som forudsætning for relationerne i læringen
- Lytning som refleksion
- En erkendelse af at børn er de bedste lyttere

Loris Malaguzzi understregede, at man i det pædagogiske arbejde og hverdagens muligheder skal tage udgangspunkt i, hvordan man kan omsætte sin viden til en pædagogik:

Det er fundamentalt, at man overvejer, hvordan man tager skridtet fra teori til praksis. Det spørgsmål er uomgængeligt. "Man skal flyve højt, men holde fødderne på jorden"

Med inspiration fra både praksis, forskning herunder også hjerneforskningen fokuserede Loris Malaguzzi og øvrige medarbejdere tidligt på begrebet "det rige og kompetente barn", barnet der har hundrede sprog.

Udgangspunkter var og er, at: "Alle børn har et potentiale af enestående rigdom, kraft og kreativitet, som ikke må underkendes eller svigtes.

Øvrige begreber man forbinder med den pædagogiske praksis i Reggio Emilia, er blandt andre:

- Projekter - Processer
- Dokumentation
- Rummet som den tredje pædagog
- Børns rettigheder

Som redskab og hjælpemiddel i det pædagogiske arbejde lagde man fra starten stor vægt på at observere og dokumentere børnenes spørgsmål, overvejelser, processer og projekter. Dokumentationen og tolkningen af det pædagogiske arbejde er en central opgave, som kan vejlede pædagogerne i at støtte børnenes processer og give børnene en mulighed for at forske i egne initiativer.

Rummet som den tredje pædagog ses som en pædagogisk mulighed indgik også i de tidlige overvejelser over begreber, der havde betydning for børnenes udvikling og læring.

Indretningen af inde- og uderum i institutionerne blev derfor designet og organiseret således at de indbyrdes forbundne rum ses som steder, hvor børn og voksne lever sammen og forsker. Miljøet interagerer, modificeres og tager form i forhold til projekter og erfaringer. Det samme gør de materialer, der er til rådighed, så de underbygger de tiltag børnene er i gang med.

I 1994 blev organisationen Reggio Children oprettet som en støtteorganisation for det pædagogiske arbejde. Udover at samle erfaringer fra organisationen i et dokumentationscenter ønskede man at udvikle en organisation, hvor man kunne varetage både de lokale og den internationale interesser, videreuddannelsen af pædagogerne og som støtte for udviklingen af og forskningen i institutionernes værdigrundlag.

I februar 2006 blev Det internationale Loris Malaguzzi Center i Reggio Emilia indviet, som et fysisk mødested for en dialog om det pædagogiske arbejde. I Centret – en tidligere parmesanostefabrik – har man i dag indrettet sig med administration, foredragssale, forskellige atelierer, et dokumentationscenter, en café. Centret er et tilbud til børn, pædagoger, byens borgere og studiebesøgende fra ind- og udland. Derudover er der også blevet plads til en børnehave og en skole for de 6-12-årige i området.

"Fondazione Loris Malaguzzi" – et forskningscenter har hjemsted i centret, og det har søsat flere forskningsprojekter sammen med indenlandske og udenlandske forskere. Områderne kan være alt fra arkitektur og miljø med Domus Academy i Milano: Making learning visible med Projekt Zero ved Harvard University i USA. Forskere som Jerome Bruner, Howard Gardner, A. Hoyuoleus, Gunilla Dahlberg, Peter Moss med flere er samarbejdspartnere. Fra 2006 har repræsentanter for mere end 35 internationale Reggio Emilia netværk afholdt et årligt møde i centret.

Projekter og processer

At turde at lade sig udfordre kræver mod, men giver også nye muligheder. Børnene arbejder dagligt med kortere eller længerevarende projekter. Pædagogerne lytter til dem og dokumenterer børnenes undren og deres overvejelser. Børnene arbejder i flere smågrupper med

Af og til laver børn en arbejdstegning om det de gerne vil lave, eller deres overvejelser.

projekter udsprunget af de meget forskellige interesser, der kan være i en hel gruppe. Hver gruppe har et arbejdssted, hvor de kan arbejde, - også over tid - med det de er optaget af. Materialerne, indtryk og udtryk forsvinder ikke, når dagen er slut. På hele gruppens daglige fælles samlinger fortæller den enkelte gruppe de andre børn om det, de er i gang med. Grupperne får ofte både interessante spørgsmål og gode løsningsforslag fra de andre børn. Pædagogen kan henvise til hjælp fra en "ekspert" blandt de andre børn i børnegruppen.

I institutionerne udfordres børnene til at tænke individuelt, men også kollektivt. Opfattelsen af viden, som noget børn aktivt skaber og konstruerer i samarbejde med andre, forudsætter et professionelt ansvar, som på den ene side

bygger på pædagogernes viden, dialoger eller kommunikative handlinger med børn, forældre og andre, og på den anden side en pædagogisk reflekterende og forskende holdning. Refleksion, dialog og handling udgør således det kit, som binder pædagogikken i Reggio Emilia sammen og knytter børnehaverne sammen med det omgivende samfund.

Materialer og redskaber af forskellig art er tilgængelige for børnene. Grupperne er aldersopdelte, og børnene skifter hvert år grupperum. Hver afdeling har et eller to miniatelierer samtidig med, at man i institutionerne har et stort fælles atelier og en piazza. Piazzaen ses som i virkelighedens Italien, som et fælles mødested og findes også i institutionerne. Materialerne er mangfoldige og udover traditionelt legetøj, spil og redskaber, har

Af og til laver børn en arbejdstegning om det de gerne vil lave, eller deres overvejelser.

og børnene kan bruge dokumentationer til at opdage, hvad de har fundet ud af, kan eller måske kunne have gjort, og det kan hjælpe både børn og voksne med at handle.

Når pædagoger lytter til barnet, dets tankemæssige udvikling, dets personlighed, er det en holdning, der giver mening til pædagogiske arbejder i institutionerne. Det er en søgen, en forskning, der tager udgangspunkt i forskellige former for iagttagelser og dokumentationer og beriger ny viden og ideer.

Dokumentation som et arbejdsredskab

Dokumentationen har en vigtig rolle på grund af de spor, den efterlader. Dertil kommer dens funktion som værdigiver og dens synlighed af børnene og den pædagogiske praksis. En af dokumentationens vigtige funktioner ligger bag et ønske om at gå fra produkt til proces. Dokumentationer er ikke bare en fortælling om et forløb efter dets afslutning, men en redegørelse for en igangværende proces, en fortællende og ræsonnerende redegørelse for vejen, der følges og bliver til, mens man går på den med baggrund i fortolkningen af de muligheder, der viser sig undervejs. Dokumentationen, didaktikken, er af Reggio Children forbundet med begrebet projektering, *progettazione*, som er en metodemæssig strategi, der betragter forbindelse og gensidighed, som afgørende for erkendelsen og det erkendende individ. Opmærksomheden fokuserer på det, der sker under forløbet, de forskellige forløbs egenart, individernes subjektive måder at forstå tingene på og mulige synsvinkler.

Dokumentationen er både et didaktisk og et epistemologisk instrument, fordi den stimulerer refleksioner, der gør det muligt at modificere pædagogisk praksis og selve de erkendelsesmæssige processer hos børn og voksne. Dokumentation er ikke bare en handling, der producerer dokumenter. Det er en handling der intensiverer og verificerer pædagogens viden og læring, kendskabet til barnets læringsstrategier og forbindelse til barnet. Analysen af de frembragte dokumenter har en selvreflekterende og selvvruderende funktion, der muliggør en sammenligning med andre synsvinkler. Det er en øvelse i metaerkendelse, fordi den videreudvikler og sætter ord på indhøstet erfaring med

udgangspunkt i konkrete handlinger, dvs. børns og voksnes processer.

Dokumentationer indeholder en række uddannelsesmæssige strategier, som etablerer en positiv forbindelse mellem teori og praksis, noget man i Reggio Emilia anser for fundamentalt for at skabe en forskende og nytænkende tilgang, som kan være afgørende for forskellige måder at forstå det der sker og de måder man kan handle på. Der er tale om en form for selvuddannelse og teoretisk uddannelse, der gør pædagogen til hovedperson og led i processen i overensstemmelse med vores ide om en forsker. Dokumentationen kan derfor defineres som den faktor, der giver uddannelse og forskning struktur. De forskellige narrationsformer der anvendes til dokumentation, skaber forskellige muligheder for dialog og møder med børn, kolleger og familie.

Pædagoguddannelse i Italien og videreuddannelsen i Reggio Emilia

Ret tidligt i udviklingen af det pædagogiske arbejde, arbejdede Loris Malaguzzi for at forbedre uddannelsen af pædagoger. Og den interne videreuddannelse af pædagogerne i Reggio Emilia blev organiseret, som en del af de måder man tilrettelagde arbejdet.

I Reggio Emilias børnehaver valgte man at ansætte to pædagoger pr. gruppe, hvilket var en anderledes normering end den, der var og er gældende i Italien, hvor der er krav om ansættelse af en pædagog pr. gruppe bestående af 26 - 28 børn.

Loris Malaguzzi så normeringen med to pædagoger pr. gruppe, som en mulighed for at fremme et grundlag for en mere nuanceret praksis. Ansættelsen af to pædagogerne betød, at de måtte diskutere deres indbyrdes værdigrundlag og pædagogiske holdninger i relation til den gruppe børn, de havde ansvar for.

Uddannelsen af pædagoger der tidligere var to-årig, er nu en 5-årig universitetsuddannelse både for pædagoger/lærere -insignante-, der skal arbejde med 3 - 6-årige børn i børnehaverne, *scuola infanzia*, og for pædagoger/lærere, der arbejder med børn fra 6 - 11 år, de første skoleår, *scuole elementare*. Vuggestuepædagoger får en treårig universitetsuddannelse.

Det særlige i Reggio Emilia er, at man efterfølger de organiserer videreuddannelse for de ansatte med det formål at skabe viden om og forståelse for indholdet i det pædagogiske arbejde.

Videreuddannelsen af pædagoger i Reggio Emilias kommunale institutioner foregår på flere niveauer og måder.

Fysisk mødes institutionernes personale til en faglig udveksling en gang hver uge. De drøfter de forskellige projekter, deres værdi- og idégrundlag, planer, mål, forslag dokumentation, praksis, udfordringer, materialer mv. Faglig vækst og videreuddannelse er den enkelte medarbejders og gruppens ret og pligt, og den er inkluderet og ses som en del af arbejdstiden.

Respekten for den gode kollegas undren tillægges værdi, fordi hun/han kan have både spørgsmål til de forskellige handle måder i et projekt samt erfaringer fra sit eget pædagogiske arbejde at tilbyde. At stille spørgsmål og at undre sig over en kollegas handle måder, ses ikke som forsøg en fejlfinding, men som en mulighed for at andre tilgange og overvejelser kan være værd at reflektere over.

Støtten fra og rådgivning af erfarne kolleger er en del af videreuddannelsens grundlag og en del af udviklingen af hverdagens forskning i den pædagogiske praksis.

Knyttet til børnehaverne er atelieristaer, som eksempelvis kan have en uddannelse indenfor kunst, biologi, IT eller musik. Der er ansat pædagogiske konsulenter, som vejleder og koordinerer det pædagogiske arbejde i tre-fire institutioner.

Hvis der er børn med "særlige rettigheder", børn med specialundervisningsbehov, integreret i institutionen, deltager den specialpædagog der er knyttet til barnet. I møderne

Har pædagogerne brug for at udbygge viden på forskellige områder, kan de enten kalde på ekspertise eller opsøge dette på anden vis.

Reggio Children indbyder desuden pædagogerne til fælles kurser og foredrag med både interne og eksterne foredragsholdere og forskere for institutionernes personale.

I Dokumentationscentret, har man samlet dokumentationer af projekter, som ansatte kan hente inspiration i.

I Reggio Children tilbyder nu og da en atelierista- og konsulentuddannelse til pædagoger, men også til ansatte uden for de kommunale institutioner i Reggio Emilia.

børnene adgang til ReMida-materialer, dvs. materialer indsamlet fra virksomheders overskudslagre. ReMida blev oprettet i Reggio Emilia i 1996.

Læreprocesser kan styrkes, når man får muligheder for at spørge sig selv og andre om: Hvad foregik der? Hvad gjorde vi? Er der sammenhæng mellem det vi gjorde og det vi ville? At arbejde i mindre grupper giver muligheder for at børn kan have dialoger med hinanden. Børnene kan udfordre sig selv og hinanden, turde tage imod og afprøve forandringer og turde konstruere og dekonstruere. Derfor er det vigtigt at lytte til barnet, og dokumentationen er derfor et afgørende instrument. At spørge hvilke erkendelser, der former pædagoger og den pædagogiske praksis, er et sociokonstruktivistisk synspunkt, som betyder, at man opfatter barnets udvikling som en erkendelsesmæssig forskningsproces med vægt på de auto- og sociokonstruktivistiske aspekter. Ændringer i den pædagogiske praksis kan give børnene muligheder for at tage næste skridt, og børnene kan bruge dokumentationer til at opdage, hvad de kan eller måske kunne have gjort.

Ændringer i den pædagogiske praksis kan give børnene muligheder for at tage næste skridt,

Kurser tilbydes derudover til internationale interesserede gennem studieture og konferencer.

Man opsøger ofte andre specielle tilbud og forskningstiltag, både internationale og italienske, af betydning for det pædagogiske arbejde. Eksempler er f.eks. hjerneforskerne Giacomo Rizzolatti og Vittorio Gallese fra Parma og J. Bruner, H. Gardner, Alfredo Hoyuelos, Susana Mantovani m.fl.

Normeringer

I Italien er der normalt ansat 1 pædagog pr. gruppe børn. I Reggio Emilia har man valgt en anderledes normering.

Pædagogers ugentlige arbejdstid er 36 timer: 30 timer med børn

2.1/2 time til personalemøder.

1 time til planlægning og videreuddannelse.

1 time til møde med forældre.

1.1/2 time til dokumentation og forberedelse af rum og indretning, materialer etc.

Antal børn og personale i grupperne i Reggio Emilia:

Nido/Vuggestue:

3-9 mdr. 12 børn og 2 pædagoger

10- 17 mdr. 14 børn og 2 pædagoger

18- 24 mdr. 20 børn og 2 pædagoger

24- 36 mdr. 24 børn og 2 pædagoger

1 kok og 3 medhjælpere som hjælper kokken og tager sig af rengøring.

1 deltidsansat pædagog, som tager sig af de børn der har brug for den forlængede åbningstid.

Scoula Infanzia/Børnehave

3-4 år 26- 28 børn 2 pædagoger

4-5 år 26- 28 børn 2 pædagoger

5-6 år 26- 28 børn 2 pædagoger

1 atelierista

1 deltidsansat pædagog, som tager sig af de børn der har brug for den forlængede åbningstid.

1 kok + medhjælpere.

Institutionsåret i Reggio Emilia løber fra 1. september til 30. juni, og pædagogerne arbejder den første uge i juli med planlægning af det kommende år.

De kommunale børnehaver i Reggio Emilia er åbne fra kl. 7.30 - 16.00. For børn der brug for længere åbningstid, har man åbent til kl. 18.30.

Det er obligatorisk for italienske kommuner at tilbyde *Scoula infanzia*/børnehaver til de 3-6-årige. Institutionerne har en statslig læreplan, hvis man ikke som i Reggio Emilia har en ansvarlig kommunal organisation og læreplan. Vuggestuer er et kommunalt tilvalg.

Ifølge italiensk lovgivning skal alle børn kunne optages og integreres i børnehaver og skoler. I Reggio Emilia har man et særligt team, der tager sig af børn med *særlige rettigheder* – specialundervisning - og som organiserer støttepædagogerne. Specialundervisning tildeles det enkelte barn efter behov.

Rummet er den tredje pædagog

I Reggio Emilia taler man om, at rummet er den tredje pædagog. Det betyder, at man med rummets indretning kontinuerligt overvejer, hvordan man bedst kan facilitere igangværende projekter, det enkelte barns og gruppens udviklingsmuligheder, samtidig med at børnene får tid og ro til at udbygge og fastholde en idé, og hvordan rum tage imod deres nysgerrighed/spørgsmål og undren.

I projekterne er pædagogerne meget opmærksomme på at se på rummets indretning, redskaber materialer og det, børnene er optagede af. De overvejer, om ændringer kan give børnene yderligere muligheder for at uddybe det, der optager dem.

At finde andre prikker end de prikker "røde hunde" efterlader.

At fortælle en historie ved hjælp af lys.

Institutionerne er indrettede med både små og store mødesteder. Pizzaen, som er et centralt mødested for italienere, findes også i institutionerne. Her kan de forskellige grupper se hinanden an, udveksle erfaringer og have mindre eller større projekter i gang. Nogle af børnene indtager deres middagsmåltid her, tilberedt af institutionens kokke.

Rummene ses som en mulighed for at eksperimentere, som et laboratorium for både den individuelle og gruppens læreprocesser og konstruktioner. Rum har en kode og koder er vigtige, da de sender signaler og udtrykker både noget om muligheder og begrænsninger.

Børnenes lokaler er indrettet til de enkelte aldersgrupper og man flytter til et nyt lokale, når man bliver et år ældre.

I grupperummene organiseres områder, hvor børnene ligesom i miniateliet kan trække sig tilbage med deres særlige interesse og projekter, samtidig med at der er plads til de daglige fællesmøder, hvor børnene fortæller hinanden og pædagogerne, hvad man i sin gruppe er i gang med.

Institution har desuden et stort atelier, hvor børn sammen med atelieristaen eller pædagogen kan fordybe sig i særlige områder.

For pædagogen giver indretningen mulighed for at støtte børnenes forskellige projekter. De kan foreslå at tilføje nye materialer eller stille spørgsmål, hvis det skønnes, at der er brug for det.

Det giver arbejdsro og overblik for begge parter. Selvstændighed er en anden gevinst for børnene, da deres initiativer ikke hele tiden bliver iagttaget og kommenteret. Men de kan hente hjælp hos pædagogen om de har brug for det.

For pædagogerne betyder det, at de, når børnene får mulighed for at arbejde i mindre grupper med ting, der er interessante for netop dem, ser børnene fordybe sig og selvstændigt klare mange ting. Pædagogerne får så mere tid til at støtte grupper, der har brug for det til netop deres særlige interesseområder og processer.

Man lærer af hinanden, sætter ord på og bruger på den måde også de 100 sprog, som en aktiv

medspiller. Rummet er foranderlig afhængig af lige netop det, børnene har gang i og ændres, når nye ting søsættes. Det barn, der begyndte i institutionen 1. september, er et andet sted med sine interesser og i sin udvikling, når man når 1. januar, og det bør afspejles i rum, der er tænkt, som en udviklingsmulighed.

Dokumentationen

At lære, og at lære igen sammen med børnene er et forsøg på at forstå den komplekse forbindelse mellem undervisning og læring, udgør den ramme, man møder i ideen om den pædagogiske dokumentation, der praktiseres i de kommunale vuggestuer og børnehaver i Reggio Emilia.

Dokumentationen, som en synliggørende kommunikation af børns og voksnes processer, er inden for didaktikken forbundet med begrebet projektering, en metodemæssig strategi, der betragter forbindelse og gensidighed, som afgørende for erkendelsen og det erkendende individ. I Reggio Emilia anvender man metoder, der gør det muligt at flytte opmærksomheden til det, der sker under forløbet, som sætter pædagoger i stand til at erkende de forskellige forløbs egenart, individernes subjektive måder,

Hvis børnene får tid til at udbygge deres by og at deres konstruktioner ikke ryddes væk, når dagen er slut, men kan foregå over flere dage, kan deres ideer også få tid til at udvikle sig.

Legepladsen er kedelig så her skitseres forslag til en ny.

at forstå tingene med respekt for forskellige opfattelser. Det er i denne sammenhæng, at dokumentationen bliver set som en uundværlig del af planlægningen. Da drengene i ovenstående gruppe, havde et problem med deres byggeri af en by, hentede de pædagogen. Mens de fortalte hende om deres problem og hvad de ønskede hjælp til, fandt de selv en løsning.

Projekter udvikles i takt med børnenes udvikling, læring og man søger at skabe en fleksibel og dynamisk forbindelse mellem undervisning og læring. For at tilrettelægge og gennemføre kontekster med et opdragelses- og læringsmæssigt indhold, der samtidig er i stand til at skabe en empatisk forbindelse til børnenes måde at nærme sig virkeligheden på, er det nødvendigt at bevare spor af faser i projekterne, ikke bare for at være i stand til at rekonstruere og eventuelt kommunikere forløbet, men for at styrke forløbet undervejs, for fra gang til gang at tage beslutninger, der er relevante for børnene, med et ord: for at kunne projektere. Der er en tæt forbindelse mellem det at projektere forløb med børnene og projektere dokumentation, mere præcist kan man sige, at der eksisterer mellem projektering og dokumentation en forbindelse, der kan defineres som fælles nødvendighed.

Projekteringen og dokumentationens strategier er baseret på fundamentale, metodemæssige faser, som iagttagelse, erkendelse, fortolkning og kommunikation.

Iagttagelsen er altid en fortolkning, der har at gøre med iagttagers synsvinkel at gøre. og den forbindelse. Der er ikke blot tale om at opfatte virkeligheden, men om at give opfattelsen en struktur, baseret på eksisterende forbindelser og fortolkningsmæssige valg.

Dokumentation er en af måderne pædagogen nærmer sig børnene på og opsamler tanke- og handlingsmæssige forløb, der giver mening i og har betydning for det, der sker.

Malaguzzi understregede, at netop denne fase er "det store øjeblik, det sande øjeblik, hvor pædagogens professionalitet viser sig; og det er det, som barnet ønsker og forlanger".

Dokumentationen er således både et didaktisk og epistemologisk instrument, fordi den stimulerer refleksioner, der gør det muligt at modificere pædagogisk praksis og de erkendelsesmæssige processer hos børn og voksne.

Erfaringsudvekslinger.

Aktualitet

Opmærksomheden på det pædagogiske arbejde, der foregår i Reggio Emilia er stadig voksende. Man modtager hvert år mange studiegrupper og deltager desuden i konferencer og udviklingsprojekter både i Italien og internationalt. Senest har Reggio Children opgjort at man har haft besøg fra/været i kontakt med 145 nationer.

Muligheder for at gribe børns udsagn, at tillægge dem værdi og give børn muligheder og at vise, hvad de tænker og undrer sig.

Det kunne eksempelvis være spørgsmål om lys og skygge. Eller hvordan tager man mål til et bord? Hvad laver folk i byen? Hvordan finder man rundt i byen? Hvorfor står der løver foran kirken? Hvad laver en borgmester? Hvor løber vandet hen, når det har regnet? Man må ikke slå en edderkop ihjel for den har et hjerte ligesom os.

Reggio Children iværksætter løbende forskningsprojekter, som eksempelvis **De første 999 dage**, der afsøger neurologiens betydning for den pædagogiske praksis.

Når man låser sig fast på andre forhold, forstår man heller ikke, at konstante forandringer er et grundvilkår for det pædagogiske arbejde. Det er en pointe, som Malaguzzi havde med i sine overvejelser om institutionerne i Reggio Emilia (Cagliari et al, 1993), hvor han derfor understregede, at:

Vi arbejder i vanskelige tider, der konstant ændrer sig og skifter ... udover vores evne til at forudsige ... Jeg tror på, at udfordringen, som børn står over for i dag, handler om at overveje, hvordan man kan skabe forbindelser ... et begreb, som vi skal forstå i alle dets udtryksformer. Vi skal gøre det med tanke på, at vi lever i en verden, der ikke består af separate øer, men af netværk. I denne metafor er indeholdt både børns konstruktionen af tankegange og vore egne tankekonstruktioner, som hører til en bred øgruppe, hvor interferens, interaktioner og gensidig afhængighed konstant er til stede, selv når vi ikke er der.

Fremadrettet skal børn leve i en verden, man endnu ikke kender. Det er derfor vigtigt, at børn tør møde og tage stilling til de udfordringer, muligheder og vilkår, der venter.

REFERENCER

1. Loris Malaguzzi and the schools of Reggio Emilia a selection of his writings and speeches
2. Loris Malaguzzi, (2004). Samtaler med Loris Malaguzzi (J. Moestrup & K. Eskesen, Red.). Det Danske Reggio Emilia Netværk.
3. Wallin, K., Mæchel, I., & Barsotti, A. (1986). Et barn har hundrede sprog: Om den skabende pædagogik på de kommunale daginstitutioner i Reggio Emilia, Italien (K. Eskesen, Overs.). V.U.M.
4. Alfredo Hoyuelos: The Ethics in Loris Malaguzzi's Philosophy. Forlag Isalda Reykjavik.
5. Kari Carlsen: Formning i barnehagen i lys af Reggio Emilias atelierkultur. Forlag: Åbo Akademi.
6. Jørn Moestrup og Karin Eskesen Samtaler med Loris Malaguzzi. Forlag Det Danske Reggio Emilia Netværk.
7. Hanne Ohlsen og Karin Eskesen. ReFleksioner fra et udviklingsprojekt i vuggestuer. Forlag: Det Danske Reggio Emilia Netværk.
8. ReFleksioner (tidsskrift). Forlag: Det Danske Reggio Emilia Netværk.

LITTERATURLISTE

ReFleksioner fra et udviklingsprojekt i vuggestuer

Redaktion Hanne Ohlsen og Karin Eskesen ..... Kr. 220,00

Samtaler med Loris Malaguzzi

ved Jørn Moestrup og Karin Eskesen ..... Kr. 110,00

Parken er...

oversat af Karin Eskesen ..... Kr. 110,00

Children, spaces and relations ..... Kr. 280,00

Reggio Emilia og de hundrede sprog

oversat af Karin Eskesen ..... Kr. 240,00

"D" ligner Robin Hoods flitsbue

af Anna Barsotti, oversat af Karin Eskesen ..... Kr. 168,00

Børn i Europa – særnummer om Reggio Emilia ..... Kr. 75,00.

Reggio Tutta: En guide til byen fra børnene

engelsk ..... Kr. 240,00

ReMida fortællinger fra et udviklingsprojekt ..... Kr. 150,00

The Ethics in Loris Malaguzzis Philosophy af Alfredo Hoyuelos

engelsk ..... Kr. 220,00

Forming i barnehagen i lys af Reggio Emilias atelierkultur

af Kari Carlsen: norsk ..... Kr. 300,00

Nyhedsbrevet ReFleksioner

1-24 stk. pris ..... Kr. 75,00

Bøgerne kan bestilles hos DDREN's sekretariat . Prisen er ekskl. forsendelse

DET DANSKE REGGIO EMILIA NETVÆRK

Bestyrelsen for Det Danske Reggio Emilia Netværk består af:

Formand:

Kåre Runge
Sekretariat, Fælledvej 16, 5000 Odense C
E-mail: info@reggioemilia.dk

Kasserer:

Jørn Moestrup, Bredstedgade 15, 5000 Odense C
E-mail: purts@mail.dk Tlf.: 66 11 06 66

Medlemmer:

Linda Ellesøe Hessellund, Nattergalvej 3, 8900 Randers C
E-mail: linda.hessellund@gmail.com, Tlf. 29215594

Anders Libergren Pedersen, Kildegården 15, 1. tv., 2620 Albertslund
E-Mail adresse: anlige@gladsaxe.dk, Mobil nr. 22525352

Susanne Thaysen, Kastrupvej 116B, 2. tv2300 København
E-mail sst@vip.cybercity.dk - Tlf. 31 15 73 73

Niels Nielsen, 7100 Vejle,
E-mail: dyrbergnielsen@hotmail.com, Tlf.: 75 83 12 10

Rita Willum, Fuglebakken 62, 8900 Randers
E-mail: rwillum@yahoo.dk, TLF. 20 68 77 50

Det Danske Reggio Emilia Netværks sekretariat
Fælledvej 16,
5000 Odense C

Giro konto: 579 – 0077

Hjemmeside: www.reggioemilia.dk

Redaktion: Karin Eskesen

ISSN: 1903-4032